

1972

Chiliasmus a eschatologie aneb partnerství s přírodou

*Člověk se začal považovat za jediného
nositele smyslu, rozumnosti, tvůrčí
aktivity. Vše ostatní – vesmír, svět
a veškerou přírodu, tedy i vlastní
tělo – prohlašuje za slepý chaos náhody
a nutnosti. Příroda nemá hodnotu ani
mysl a nelze se proti ní provinit.*

Cítíme se ohroženi. Na jedné straně vidíme, jak základní kulturní a duchovní hodnoty, politické výdobytky staletí, ba i obyčejná lidská slušnost berou zaspě. Na druhé straně nás zavaluje děs z toho, že zvyšující se vyčerpávání přírodních zdrojů, devastace přírody a populační exploze přivedly lidstvo na pokraj ekologické katastrofy v planetárním měřítku. Tváří v tvář takovým skutečnostem se ovšem zdá duchovní ohrožení člověka něčím druhořadým. Nicméně si všichni uvědomujeme, že do procesu přeměny světa v poušť, zrychlujícího se znečišťování řek a moří a bezohledného hubení vší flory a fauny nemůžeme jako bezmocní jedinci vůbec zasáhnout. Tato bezmocnost nás nutí orientovat se na problémy ohrožení duchovního, usilovat alespoň o obranu člověka v jeho lidství, tj. o přežití lidských hodnot. Činíme tak studiem, diskusemi, psaním a přitom bolestně pocítujeme, že místo činů se zabýváme neplodným intelektualismem, provozujeme pouhou filosofii...

Tento postoj není podle mého názoru oprávněný. Tvrdím jednak, že ohrožení kultury a ohrožení přírody nelze od sebe oddělovat. Nikoliv pouze proto, že ekologická katastrofa povede k zániku lidstva: kultura a příroda spolu souvisejí mnohem radikálněji. Klíčem k tomuto náhledu je právě *smysl člověka*, jehož nepřítomnost dnes tak bolestně prožíváme. Hledáme-li dnes člověka s lucernou v předlidněném světě, je to proto, že právě vztah k tomuto smyslu se vytratil. Tato ztráta bývá označována jako ‚smrt Boha‘, ‚odcizení‘, nihilismus aj.; vystupuje v podobě ohrožení vědeckými vynálezy, v podobě totalitních režimů, v podobě terorismu. Ztráta vztahu k smyslu znamená ztrátu důvěry ke světu, k životu, k budoucnosti. Nejvlastnějším projevem této situace je právě zpusťování duše a přírody. Tvrdím dále, že záchranu lze očekávat především uvnitř radikální změny našeho vztahu k jsoucnu, k přírodě. Tedy právě na poli myšlení, oné ‚pouhé filosofie‘!

Pocit ohrožení, jeho naléhavost, všeobecné sdílení hrůzy z blízkého konce nese všechny tradiční rysy *chiliasmu*. Objevují se ‚klasická‘ znamení na nebi i na zemi. Přírodní katastrofy, konstelace hvězd, komety, věštby a náboženská hnutí rostou jak houby po dešti; povstávají mnozí lživí proroci, osa světového dění opět prochází Jeruzalémem. Ale i statistické doklady a všechna ta různá vyhodnocení, předkládaná vědeckou futurologií či prognostikou, jsou věštbami v tradičním slova smyslu. Přesvědčivost a nahlédnutelnost vědeckých podkladů a dat se

zakládá na matematickém pochopení jsoucna, které nevědomky přijímáme jako samozřejmé; také věštecké postupy a techniky v minulosti však vycházely z takového pochopení světa, jež bylo vlastní jejich době; počítač nahradil augurovu hůl. Tím ovšem nikterak nechci brát současné obavy z konce světa na lehkou váhu; beru naopak vážně chiliastická hnutí minulá a kladu je do souvislosti se stejně vážně chápaným chiliasmem dneška.

Brát něco vážně znamená chápat se toho jako něčeho smysluplného. Pokouším se proto vidět současný chiliasmus v *eschatologické* perspektivě. ‚Eschatologii‘ (teologickou nauku o věcech posledních) se snažím pochopit původně, etymologicky jako *LOGOS KATA TA ESCHATA*, tedy smysluplnou řeč naší vrženosti v krajnost, tj. *in extrema* (jak lze nejnáležitěji přeložit výraz *TA ESCHATA* v této souvislosti). Eschatologie zde pro nás znamená vážnou konfrontaci s koncem světa, s koncem historie, s prožitkem času bez budoucnosti. Chiliasmus se tak v eschatologické perspektivě nejeví ani jako směšné, neopodstatněné obavy, ani jako nesmyslná, bezvýhodná tragédie, která lidstvo buď náhodou (tj. nešťastnou souhrou historických okolností), nebo zákonitě (tj. fatálně) postihla. Eschatologicky viděno je konfrontace s koncem světa podstatnou dimenzí skutečnosti a lidského vztahu k ní, podobně jako je smrtelnost, vlastní individuální konečnost, podstatnou dimenzí člověka. A stejně tak, jako uvědomování si vlastní smrtelnosti nevystupuje v průběhu lidského života vždy stejně citelně, tak také konečnost světa je prožívána s plnou naléhavostí zvláště v oněch různých chiliastických obdobích historie, ačkoliv tato bytostná konečnost náleží k celým dějinám.

To, že se konečnost lidstva ohlašuje v období totální, absolutní, *extrémní* (eschatologické) situace jako blížící se *konec světa* (a nikoliv jen jako nebezpečí vymření lidí nebo zániku civilizace), to samo již poukazuje na podstatnou sounáležitost člověka a světa jako celku, jak ji zde předpokládáme. V eschatologické perspektivě není konečnost pouze katastrofou; je především *posledním soudem*, tedy nejvyšším soudem (*KRISIS*), bez vyšší, tj. do budoucna relegovatelné instance. Tváří v tvář poslednímu soudu již neexistuje žádné ‚ono se uvidí‘, ‚nějak to dopadne‘ a také žádný ‚zájem pokroku‘ či ‚šťastné budoucnosti‘, žádné vyšší pravdy ideologií nebo tradic, na které by bylo možno přenést naši

zodpovědnost. Zde není kam se obrátit, člověk je podstatně zodpovědný, lidstvo se zodpovídá: skládá účty jako celek i každý sám za sebe: „*Quid sum miser tunc dicturus? Quem patronum rogaturus...*“.¹ Proto právě dnes, v době, která k chiliastickým obdobím dějin náleží, vystupuje do popředí otázka po smyslu člověka a po trvalých hodnotách. Smysl, o který přitom jde, je to, co se musí vykázat *ze sebe*, a to *zde a nyní*. Hledat smysl člověka znamená tázat se, jakou hodnotu člověk, každý z nás, vytváří, nese a žije, jaké je jeho poslání a jak je mu práv. Nelze vycházet z toho, že existují nějaké specificky lidské hodnoty (a myslet tím hodnoty člověka nebo pro člověka), které je třeba zastávat, hlásat nebo chránit, a přemýšlet, zda a jak přežijí. Případně je teprve (pro vlastní pohodlí) ‚hledat‘ a ‚vytvářet‘. Na to všechno je totiž už pozdě: *In extremis* člověk žádnou hodnotu *nemá* a nepřežije. Eschatologie je smysluplná řeč o konci světa, kterou usilujeme o jeho pochopení, tj. vědomou konfrontaci – před-stavování. *Konec* světa však nelze pochopit zevnitř světa, tj. pomocí vnitrosvětských pojmů a konstrukcí. Nevystačíme si s rozumováním, musíme *vidět*. Vidět lze pomocí archetypálních obrazů – symbolů. (Jazykem moderní filosofie to lze vyjádřit také tak, že nesmíme *uvažovat v kategoriích o jsoucnech*, nýbrž máme se vztahovat k *bytí* pomocí *existenciálů*; podle *této* filosofie je lidská existence to, co *trčí* ze světa pouze výskytových jsoucen.) Nabízejí se nám – a zbývají – právě ony zcela tradiční symboly Posledního soudu, totiž: HŘÍCH, PÁD, POKÁNÍ, SPÁSA. Tyto symboly – v mytologických obdobích zasuté teologickými interpretacemi, v pokrokových obdobích pak zasuté zapomněním – mohou nám dnes zprostředkovat pochopení posledních, extrémních situací v jejich smyslu, tj. v tom, o čem vypovídají a v tom, kam ukazují. Takovým smyslem ovšem nejsou žádné vnitrosvětské příčiny ani žádný lidský cíl. Ona různá ohrožení člověka a přírody nejsou totiž zlem samotným, ale znameními (*SÉMELIA*), tj. výzvami k obrácení (v tom smyslu, v jakém Písmo chápe politické katastrofy Izraele).

Hřích: Tvrdím, ve shodě s křesťanskou tradicí, že kořenem všech těch mnohých strašlivých hříchů moderního lidstva je hřích prapůvodní, kosmický, totiž *luciferiánství*. ‚Lucifer‘ znamená světloňoš (lat. *lucem fero*). Jako luciferiánství lze označit onen určující postoj novověkého člověka ke světu, který sám sebe – zcela obdobně – označil jako ‚osvěcensství‘. (Tento postoj souvisí se známým tzv. obratem k subjektu

v novověké filosofii od Descarta k německému idealismu i za něj.) Výrazem tohoto postoje je novověká věda a ‚vědecký názor na svět‘. Člověk – přesněji lidské vědomí – se začal považovat za jediného nositele smyslu, rozumnosti, tvůrčí aktivity. Vše ostatní – vesmír, svět a veškerou přírodu, tedy i vlastní tělo – prohlašuje novověký člověk za slepý chaos náhody a nutnosti, za shluky hmoty pasivně pohybované vnějšími silami vzájemného působení podle fyzikálně-chemických zákonů: jsoucno je tak beze zbytku matematicky, kvantitativně popsatelné (lhostejno zda deterministicky nebo statisticky), takže i Život je pouhým projevem mechanických sil: rostliny a zvířata, mozek i srdce jsou stroje. Jsoucno o sobě neví, pouze člověk ví o jsoucnu: lidské vědomí se tak prohlašuje za jediný subjekt (*sub-iaceo* = ležím pod, tedy za podstatu, za to, co má podle tradiční filosofie zdroj vlastního pohybu a přeměny samo v sobě), za jedinou pochodeň světla uvědomování sebe sama a porozumění ostatnímu jsoucnu, za zdroj světla v temnu slepého a bezcílného víření hmoty časem a prostorem. Subjekt se dokonce snaží přivlastnit i tento čas a prostor a prohlásit je za pouhé formy lidského nazírání; věda se pak pokouší rozpustit i hmotu do rovnic silových polí a vln; a uvažuje-li novověký člověk o Bohu, pak jako o absolutním duchu – jakémsi vyšším antropoidním vědomí. Rozumnost, krása, mravnost začaly být považovány za specificky lidské atributy nebo konvence: příroda podle toho hodnotu a smysl nemá a nezná – proti přírodě se prý nelze provinit. Věda se v novověku prohlašuje za absolutní a jediné poznání toho, co skutečně *jest*, redukuje bohatství skutečnosti na předem daná racionální schémata: kritériem pravdivosti vědeckého poznání je úspěšnost v manipulaci, ovládnutí dějů. Příroda a svět se tak stávají pasivním *materiálem* bezohledné exploatace (odtud ‚materialismus‘ jako světový názor!): člověk bydlí na světě tak, že jej ničí a libovolně přeměňuje podle svých okamžitých sobeckých potřeb a krátkozrakých představ o tom, jak by svět měl vypadat, s naprostým nezájmem porozumět tomu, jak svět vypadá, a nevlíká a úctou se v něm zabydlet.

Také veškerý humanismus je výrazem tohoto hříšného postoje ke skutečnosti: vychází z představy výjimečnosti a svrchovanosti člověka jako jakési ‚nejvyšší hodnoty‘, ‚účelu o sobě‘ atd. ... Zneuznání vlastní podmíněnosti, odvozenosti, závislosti (tradičně: stvořenosti – *Kreatürlichkeit*), to už je specificky lidský, historický, tedy ‚dědičný‘

hřích, jehož možnost je luciferiánskou vzpourou založena. Člověk začíná o sobě prohlašovat, buď že vznikl náhodou, nebo že sám sebe stvořil (odtud ‚podíl práce na polidštění opice‘); za svou existenci tedy nikomu nevděčí a ani nezodpovídá. Odtud odmítnutí poslušnosti (tj. příslušnosti v slyšení a porozumění), odtud nárok sám ze sebe vidět, co je dobré a zlé, jak nám to líčí třetí kapitola knihy *Genesis*.

Pád – vyhnání z ráje: Člověk se zabsolutnil vůči světu a přírodě upřel veškerý smysl a hodnotu: svět se mu tím stal něčím podstatně cizím, nelidským, ohrožujícím, nesmyslným. Člověk se prohlásil za jediné sídlo vědomí, za zdroj světla rozumu: stal se tak jen jiskřičkou v nekonečné prázdnotě a pustotě mrazivých propastí vesmíru (napříč kterým se zoufale dnes pokouší svým zářením navázat kontakt s ‚mimozemskými civilizacemi‘). Člověk si přisvojil vládu nad světem: tak jsoucno redukoval na pouhé *objekty*, tedy překážky (*obiaceo*) své zvuče. Ne náhodou definuje klasická fyzika hmotu jako ‚intercií‘, tj. tolik co ‚pasivní vzdorovitost‘! Člověk si přisoudil absolutní, vše pronikající (‚vědecké‘) poznání: svět přestal považovat za Tajemství (*Geheimnis*), a svět mu proto už přestal být domovem (*Heim*), stal se ‚*unheimlich*‘. Tuto doléhající, pronikavou *Unheimlichkeit* světa rozhodně neztlumí, oddělí-li se od přírody betonem, klimatizací, umělými hmotami a sdělovacími prostředky. Lidské já se zabsolutnilo, ztotožnilo se s úzkým ostrůvkem vědomé racionality (*cogito – sum*); vědomí tak ztratilo kontakt s celkovostí, bohatstvím a hloubkou duševna; nejen vnější svět a světlo, ale i vnitřní svět, psychično se lidskému subjektu staly cizím, ‚tím druhým‘, od ‚já‘ odlišným, něčím, co suverenitu našeho vědomí ohrožuje jako temné nevědomí pudů, komplexů, iracionality a slepých vášní. (Komplex ‚nevědomé psychiky‘ – ignorovaný a potlačovaný – propuká pak často na povrch v podobě neuróz a šílenství, individuálních i společenských.) Člověk se stal sám sobě ‚*unheimlich*‘ tak jako svět, který ho obklopuje. Zabsolutněně lidské já vložilo svoji důvěru pouze ve vlastní, neochvějně racionální jistoty: člověk byl raněn slepotou; smysly se mu paradoxně staly nepřekonatelnou překážkou mezi subjektem a pravou skutečností – ‚objektivní realitou o sobě‘. Člověk se již nedívá, jak svět a bytosti, které v něm žijí, vypadají, nenaslouchá, nechutná, nevdechuje – zkušenost nahradil pokusnictvím. Člověk se prohlásil za jedinou svobodnou bytost uprostřed přírodního bytí spoutaného řetězy

železné zákonitosti kauzálních nexů; lidská vůle, protože se odmítla řídit kritérii zakoušené zkušenosti, se stala zvlůl, ničím se neřídící a konfrontující se s nesmyslem kladoucím odpor – tj. s manipulovatelnými objekty. Jedině novověký člověk díky vědě ví, jak se to ve skutečnosti má, jak si to má zařídit a co je správné; minulost se mu zdá chaotickou, předvědeckou iracionalitou a tápáním – člověk se zřekl jejího dědictví a ztratil tak bohatství a jistotu tradice. Člověk uvědoměle, racionálně bere osud do svých rukou: budoucnost se mu změnila v plánovaný projekt přítomnosti, člověk ztratil očekávání a naději. Člověk je jediný tvůrce hodnot: vyrábí je v potu tváře vlastní prací, kterou považuje za zvěčnění sebe sama: proto již nepřijímá darů Nebe a plodů štedré Země-živitelky – zbyla mu pouze ‚živočišná a rostlinná výroba‘ doplňovaná syntetickými náhražkami.

Protože se vědomí definovalo jako schopnost sebereflexe a v reflexi se vše stává objektem, vede luciferiánská vzpoura ve svých důsledcích k sebezničení ducha: nejen lidská tělesnost, vydaná na pospas hygienickým předpisům a správkárnám lékařské vědy, ale i vědomí se stává sobě samému objektem: stává se pro vědu výrazem ‚vyšší nervové činnosti‘, tj. mechanického, tedy manipulovatelného procesu. Ve světle absolutnosti vlastního ducha se zvěčněný člověk marně snaží dovolávat privilegia humanity, v jehož jménu zrušil svůj vztah důvěry a lásky ke Skutečnosti, ztratil partnerství s přírodou a domovské právo ve světě; zničení přírody a vznik totalitních režimů jsou totiž důsledkem téže luciferiánské vzpoury, pouze jinou, vnější stránkou vyhnání z ráje.

Pokání (*METANOIA*): Znamená změnu myšlení a postoje, znamená obrácení a návrat. Ten je pro člověka stále možný a otevřený; vždyť vzpoura novověkého člověka proti jsoucnu neznamená, že jsoucnem přestal být. Člověk – na rozdíl od čistého ducha – nemůže padnout totálně: je stále ještě tělem, duší, přírodou. *Návrat* ale předpokládá uznání, že jsme *zhřešili*, selhali, provinili se na svém poslání, zmařili svou příležitost, nedostáli svému smyslu; jako vinaři z biblického podobenství jsme se zmocnili všeho toho, co nám bylo pouze svěřeno. Spásy nedojdeme, změníme-li pouze způsob manipulace se jsoucnem: budeme-li lépe propočítávat ekologické faktory či racionálněji využívat přírodních zdrojů za účelem zachování životních podmínek a ‚přírodního bohatství‘ *pro nás!* Nevzdáme-li se zcela tohoto sobecky kořistnického,

hokynářsky utilitárního postoje, pak všechny snahy lidstva o záchranu světa budou stejně beznadějně jako pokusy polidšťovat totalitní režimy liberalistickými reformami. Pokání neznamená napravovat omyly, nýbrž vzít na sebe vinu; znamená uznání naší závislosti na nebi a zemi, naší příslušnosti k přírodě. Je třeba pochopit, že si z vlastních sil nepomůžeme, že se sami nezachráníme. To neznamená resignaci, ale právě naopak víru v záchranu v trpělivém naslouchání a očekávání. Tato víra by měla vyplynout z náhledu, že svět sám je rozumný a hodnotný, že příroda sama je tvůrčí a moudrá, že jí nevládnou mechanismy, ale krása, dobro, účel, vědomí, svoboda a všechny ty dimenze smyslu, na kterých se účastníme tím, že je sdílíme a poznáváme, a ne tím, že jsme jejich výlučnými nositeli. Z této změny myšlení, z této pokory ducha, kterou zde označujeme jako ‚pokání‘, může jedině vyrůstat naše naděje, že jsoucno pomůže sobě i nám, necháme-li prostor jeho svébytné iniciativě a budeme-li mu nápomocni. Toto obrácení se k světu v důvěře a partnerství si vyžádá od nás jiný způsob poznání, než jakým je současná věda: musí to být poznání, které je snahou po porozumění celku Skutečnosti, které je setkáním, sdílením smyslu, službou pozorovanému. To je též smysl biblického poslání člověka k vládě: jako pasyřství a vzdělávání v lásce a zodpovědnosti.

Spása – smysl člověka: Chiliastický prožitek ohrožení nám byl příležitostí k eschatologickému zamyšlení. Eschatologie nám byla nahlédnutím smyslu člověka *sub specie* konce světa. Eschatologicky znamená chiliastická hrozba výzvu k pokání, k návratu ke smyslu, jemuž jsme se zpronevěřili. Jestliže konec světa a toto pokání nějak spolu souvisejí – a to byl předpoklad naší eschatologické perspektivy – pak jedině tak, že smysl člověka, jeho poslání spočívá v *reflektovaném vztahu k celku*, to jest v *zodpovědnosti za celistvost jsoucna*. Pro tuto svoji bytnost nese člověk zodpovědnost za narušení světa, nikoliv pro nějaké částečné chyby a přehmaty v starání se o sebe. A proto právě jdou narušení celistvosti světa a narušení člověka *rukou v ruce*, jsou jedním a tímtéž!

Vztahování k celku se děje v myšlení. V myšlení v silném slova smyslu, které se děje před vším protikladem mezi ‚teorií‘ a ‚praxí‘. Je to myšlení, v němž se děje bytostný vztah smyslu bytí k sobě; člověk je příležitostí k dialogu světa. Proto smyslem člověka je svět, a nikoliv opačně! Kulturu a přírodu tak nelze od sebe oddělovat: pustošení světa

je zpronevěrou lidskému smyslu být pastýřem, vzdělavatelem bytí. Vládnout znamená vytvářet prostor smyslu, tj. dávat příležitost životu. Záchranu nemůžeme uskutečnit, ale můžeme jí připravovat cestu v očekávání. Tuto přípravu připravenosti (*Bereitung der Bereitschaft*) odkázal Martin Heidegger filosofii – lásce k moudrosti – jako její spásné poslání; pouze tak totiž poznáme záchranu, až přijde, a chopíme se jí jako příležitosti. Nejde o to, zda se tato příprava děje spekulací, rozjímáním, vzděláváním, nebo tvůrčí činností; musí se však díť na poli smyslu, ve vztahu k celku jsoucná a v naprosté služebnosti tomuto celku – nikoliv tedy službou individuálním či neindividuálním pouze lidským zájmům a představám. Otevírání se, dávání příležitosti Bytí *být*, toť největší vláda a moc, jediná, k níž jsme povoláni a k níž nás současná situace vybízí.